

LANDSSVIKARKIVET

Kolsrud

et være den bredden det norske retts-
gjøret etter okkupasjonen fikk, repre-
rer de arkivene som oppsto i straffe-
essenes kjølvann en ganske enestå-
kilde til vår okkupasjonshistorie. Det
er seg om en dokumentasjon som har
ret seg på alle plan i rettssystemet fra
i- og påtalemyndighet via by/herreds-
egmannsretter til Høyesterett. Arkive-
bestemmelsene i vårt rettssystem er
lertid slik når det gjelder straffesaks-
menter at jo høyere opp i rettshierar-
en leter, jo mindre vil en finne. Det er
arkivene som er de uten sammenlig-
mest innholdsrike, for her havner sa-
til endelig arkivering, om de så har
helt til Høyesterett.

POLITIKAMRENES LANDSSVIKAVDELINGER

8. mai 1945 gjenopprettet man de
kamre som hadde eksistert før okku-
onen, med unntak av Aker, som forble
el av Oslo politikammer. De fleste po-
umrene fikk til å begynne med også
gen landssvikavdeling, slik at det opp-
gne «landssvikarkiver» ved siden av
enes ordinære arkiv. Også de politi-
ene som var for små til å opprette
egen landssvikavdeling, ble instruert
divere landssviksakene for seg. Dertil
erte enkelte politimestre egne serier
le forskjellige deler av sitt politidi-
t. Politimesteren i Sarpsborg opprettet
gen serie for Mysen, politimesteren i
dal egne serier for henholdsvis Risør
rimstad, og landssvikarkivet fra Vest-
r politikammer består av egne serier
Mandal, Flekkefjord og Farsund. En-
har vi landssvikarkivet fra Bredtveit
skvinnefengsel, som bryter mønsteret.
e henger sammen med paragraf 74 i

dagjeldende påtaleinstruks, som bestemte
at «hvis siktede senest er idømt straff som
er utstått i landsfengsel, oppbevares doku-
mentene ved dette». De øvrige soningsste-
dene skulle derimot returnere straffesaks-
dokumentene til de respektive politikamre
etter endt soning. Dermed kommer vi opp
i et antall av 59 enkeltarkiver som i dag
utgjør det vi for korthets skyld kaller
«Landssvikarkivet».

LANDSSVIKUTVALGET AV 1955 «GUNDERSEN-KOMITEEN»

Opprettelsen av Landssvikarkivet som en
egen samling av politiarkiver i Riksarkivet
har sin spesielle bakgrunn. Etter vanlig
praksis skulle bare ett av de nevnte 59 ar-
kivene vært avlevert til Riksarkivet, nem-
lig arkivet fra landskvinnefengslet (Bred-
tveitarkivet). Politikammerarkivene hører
i følge avleveringsreglene til i statsarkive-
ne. Men i 1952 ba Stortinget etter forslag
fra John Lyng om at regjeringen måtte
«sette ned et sakkyndig og allsidig sam-
mensatt utvalg for å bearbeide det mate-
rialet og vurdere de erfaringer som er sam-
let under rettsoppjøret». Foranledningen
var særlig den kritikk som fra forskjellige
hold var blitt rettet mot rettsoppjøret. 22.
desember 1955 ble Landssvikutvalget –
den såkalte Gundersen-komiteen, etter ut-
valgets formann O.C.-Gundersen – ned-
satt, som så avgå sin velkjente innstilling
om landssvikoppjøret 11. januar 1962.

Noe av det første Gundersen-komiteen
sørget for, var å samle alle de 59 landssvik-
arkivene, fra Halden til Sør-Varanger, på
ett sted – på Oslo politikammer, Victoria
Terrasse. Her ble så materialet gjennom-
gått. I stedet for å sende arkivene tilbake til
de respektive politikamre etter at komi-
teen hadde avsluttet sitt arbeid, lot Justis-

departementet materialet bli stående på
Victoria Terrasse, inntil det avleverte det i
sin helhet til Riksarkivet høsten 1971.

93 000 ENKELTSAKER

Landssvikarkivet omfatter vel 93 000 sa-
ker. Heri er inkludert også de 347 krigsfor-
brytersakene og de vel 37 000 sakene som
av forskjellige grunner ble henlagt «etter
bevisets stilling». I volum utgjør det ca.
1150 hyllemeter. Dette blir i gjennomsnitt
ca. 20 hm. og 1600 saker pr. politikammer,
men virkeligheten er selvsagt ikke slik. Os-
lo som det største utgjør omtrent en tred-
jedel av hele landssvikarkivet med sine
370 hm og ca. 30 000 saker, mens Rjukan
med sine 172 saker og under 2 hm er
minst. Den i volum største saken ved Oslo
pkm. fyller opp mer plass enn hele lands-
vikarkivet fra Rjukan.

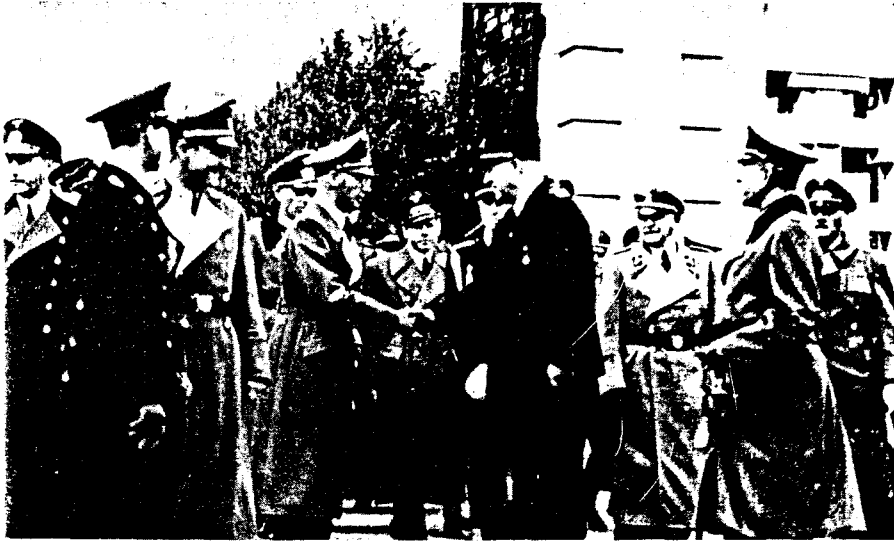
Nå er det ikke bare de forskjellige arki-
venes omfang som varierer. Selv om påta-
leinstruksen ga visse retningslinjer for
hvordan politiarkivene skulle innrettes,
bl.a ved å fastslå hvilke protokoller som
skulle føres (bøteprotokoll, justisprotokoll,
domsprotokoll m.v.), var det ikke alltid at
politikamrene fulgte disse bestemmelsene
til punkt og prikke. Og saksregistreringen
og sakarkivets innretning forøvrig sa påta-
leinstruksen ingen ting om. Derfor varie-
rer arkiveringssystemet fra politikammer
til politikammer. Noen politikamre har ar-
kivert sakene fortløpende etter anmeldel-
sesnummer, noen alfabetisk etter den an-
meldtes etternavn. Atter andre har
kombinert nummer-/alfabetsystem med
forskjellige oppstillinger etter sakenes
rettslige utfall, så som dom, betinget dom,
påtaleunntatelse, forelegg, henleggelse et-
ter bevisets stilling. Dette gjør at en er helt
avhengig av politikamrenes opprinnelige
registre for å finne fram til den enkelte
sak. Disse registrene kan også ha sterkt va-
rierende oppbygging, enten de nå er i form
av kortregistre eller protokoller.

Vi skal ta noen eksempler for å vise
variasjonsbredden.

STORE VARIASJONER I ARKIVENES ORDNING

Det minste landssvikarkivet, Rjukan, l
står av 23 knyttmapper, 2 protokoller
3 sakslister. De ni første mappene inne-
der saker arkivert etter justisprotoko-
nummer, og disse sakene har alle medfø-
dom eller forelegg. Mappene 10-17 in-
holder saker arkivert etter journalnr.
landssvikprotokoll (antakelig en anmeld-
sesprotokoll), og sakene her er stort s
henlagt som ikke straffbare forhold, m
et og annet forelegg finnes også. Mappe
inneholder saker som ikke er innfør-
landssvikjournalen, «men journaler be-
ende ved Rjukan pkm.» De fem siste m-
pene inneholder såkalte «ED-mappe
Dette er Erstatningsdirektoratets dol-
menter i de enkelte saker, og er skilt ut
de øvrige saksdokumentene. Denne uts-
lingen er imidlertid ikke konsekvent gj-
nomført, og en vil andre ganger finne E-
mappen vedlagt de øvrige saksdokumen-
arkivert i mappene 1-18. I tillegg til sak-
kivet eksisterer det en «Justisprotok-
vedk. Landssviksaker» og en protok-
over «Vedtatte forelegg vedk. Landssv-
saker». Innførselene i Justisprotokollen l
gynner ved utferdigelsen av tiltale eller
relegg, og den saksbehandling som er g-
forut for dette er antakelig ført i den til-
gere nevnte «landssvikprotokoll» (ann-
delsesprotokoll), som ikke foreligger.
slik oppdeling i anmeldelsesprotokoll
justisprotokoll er et avvik fra påtale-
struksens bestemmelser. Etter påtale-
struksen skulle det også føres domspro-
koll. Heller ikke noen slik foreligger
Rjukan.

Oslo politikammers landssvikarkiv
står for det første av en serie dommer
kivert etter domsnummer og en se
«domsforelegg» eller «statsadvokatfo-
legg» arkivert etter eget foreleggsnumm-
Til hver av disse to seriene er knyttet
egen serie såkalte «gjenpartsmapper»,
neholdende dokumenter som berodde v
politikammeret mens saksdokument

Vidkun Quisling har etter krigen blitt oppfattet nærmest som synonymt for landssvik. Her hilser Quisling på Reichskommissar Josef Terboven. Etter arrangement i Frognerparken, Oslo, 25.9.1942, i forbindelse med den 8. Riksdag. NS-fotosamling lp.nr. 22, Riksarkivet.

...vrig var på vandring i rettsapparatet. Det er misvisende, for det dreier seg ikke bare om gjenparter. Videre finnes en serie vanlige forelegg arkivert etter eldelsesnummer; påtaleunntatelser etter eget henleggelsesnummer; saker henlagt etter bevisets stilling etter eget henleggelsesnummer. Det finnes også en serie saker vedr. personer som er døde før saken kom for retten. Disse er henlagt etter eldelsesnummer. Også Oslo har en serie ED-mapper, men dette er heller ikke her konskvent gjennomført. Endelig finnes Oslo med en egen serie såkalte «saker». Dette er en serie som omfatter ca. 1000 numre, hvor politiet har foretatt undersøkelser mot personer eller innsjønner, uten å finne grunn til å opprette en sak og uten at det foreligger noen eldelse.

I dette sakarkivet hører en justisprotokoll på 38 bind, en domsprotokoll og en eggsprotokoll. Dertil kommer et alfabetisk kortregister med henvisning til anklagesnummer og eventuelt henleggelses-

sesnummer, og et annet alfabetisk kortregister med henvisning til domsnummer.

Landssvikarkivet fra *Drammen* pkm. er et middels stort arkiv (22 hm). Dette er meget enkelt ordnet i en sakserie fortløpende nummerert fra 1 til 2753, med en alfabetisk navneliste som viser til saksnummer. *Vadsø* pkm. har et lite arkiv på 4 hm, ordnet i 2 alfabetiske serier A-Å. Den ene serien omfatter dommer, forelegg, påtaleunntatelser. Den andre omfatter saker henlagt etter bevisets stilling eller intet straffbart forhold. Arkivet fra *Hamar* pkm. er på 16 hm og har en ganske komplisert inndeling i 7 serier: avsonede dommer, prøveløslatte, forelegg, betingede dommer, påtaleunntatelser, saker henlagt etter bevisets stilling. Innenfor hver av disse seriene er sakene nummerert fra 1 og oppover. For å finne fram til en saks henleggelsesnummer og serietilhørighet må en derfor gå via justisprotokoll eller domsprotokoll. Den sjuende serien består av ED-mappene, og er ordnet alfabetisk A-Å.

KOMPLISERT FRAMFINNING

Disse eksemplene er brukt for å vise at framfinningen ikke alltid er like enkel. Det finnes en rekke andre varianter, og en kan si at ingen politikammerarkiver er helt likt innrettet. Men en ting har de alle felles: hver sak er knyttet til en juridisk person helt uavhengig av sakens innhold forøvrig. Dette er egentlig selvsagt, men ikke alle brukere er klar over det. For å finne fram til en bestemt sak, må en vite hvilken juridisk person det er snakk om, og en må vite hvilket politikammer saken sorterte under. Kjenner vi ikke politikammeret, har vi Erstatningsdirektoratets register som hjelpemiddel.

ERSTATNINGSDIREKTORATET (ED)

I en omtale av landssvikarkivet inngår nødvendigvis også en omtale av Erstatningsdirektoratet – ED. Dette midlertidige organet (1945-1952) hadde sitt utspring i Landssvikanordningens paragraf 26, og skulle bistå påtalemyndigheten i den økonomiske delen av rettsoppgjøret. I praksis ble ED en egen påtalemyndighet i økonomiske landssviksaker, og den norske sivile påtalemyndigheten ble faktisk tvedelt i denne perioden. Men det ordinære politiet var etterforskningsorgan for både Riksadvokaten og ED. Derfor finner vi de før omtalte ED-mappene fordelt på politikammerarkivene, på samme måte som vi finner de øvrige straffesaksdokumentene der. ED bygde opp et landsomfattende alfabetisk kortregister over samtlige landssvikmistenkte. Dette registeret er fellesnøkkelen til alle landssviksaker knyttet til rettsoppgjøret etter den tyske okkupasjonen, og kalles til daglig *landssvikregisteret*. Det består av ca. 93 000 kort, som er påført foruten navn, fødselsdato, yrke og bosted, også det politikammer straffesaken sorterte under, samt utfallet av den. Takket være dette registeret slipper vi å lete i 59 forskjellige arkiver når det er spørsmål etter dokumentene i en bestemt sak.

HVEM BRUKER ARKIVET?

Hvem spør etter landssviksaker? Vi har hovedkategorier av brukere: trygdevesen (Rikstrygdeverket, trygdekontorene og sjonalhjelpens fond for krigens ofre) forskerne. Trygdeverket har bruk for opplysninger fra landssvikarkivet i sammenheng med søknader om krigspensjon. Det første kan trygdeverket her få redde søkerens «nasjonale holdning» under kupasjonen, noe det har plikt til å undersøke ifølge loven. For det andre kan ofte her la seg gjøre å dokumentere de historiske påkjenninger den enkelte klient vært utsatt for fra det tyske eller det norske nazistiske politiets side. Dette er en type forespørsler som vil forsvinne etter hvert, men foreløpig holder antallet av slike henvendelser til Riksarkivet seg høy. I 1988 mottok Riksarkivet vel 600 kr. pensjonerings saker fra Trygdeetatens Nasjonalhjelpens fond.

RIKT KILDEMATERIALE

Henvendelsene fra ulike kategorier forskere er færre, men til gjengjeld mer arbeidskrevende å betjene. Antallet adgangssaker ligger år om annet på ca. 100, og inkluderer noen få henvendelser fra straffedømte selv eller deres nære famillemember.

Dersom vi skulle våge oss på en kategorisering av de forskningsprosjekter som noen utstrekning bygger på materiale fra landssvikarkivet, så kan vi vel si at det kan seg ut tre hovedtyper. Det er først og fremst snakk om sosiologisk pregete undersøkelser av NS-medlemmer etc. i bestemte kommuner eller regioner. Landssvikarkivet er, som tidligere vist, bygd opp på slik måte at det egentlig er lite egnet til denne type ekstensive undersøkelser. Framfinningsproblemet blir ofte stort arbeidskrevende i forhold til Riksarkivressurser. Derest har vi de biografisk orienterte undersøkelsene, som politiarkivene naturligvis ligger godt til rette for.

fig. 10. Vi det som kanskje kan kalles tematisk orienterte forskningsprosjek-

Her kan straffesaksdokumentene gi jeg tror mange forskere vil si overrasende mye. Dette henger sammen med at materialet i en straffesak etter sin natur er enklomrat av dokumenter, hentet fra mange forskjellige arkiver, private og offentlige. Skal man studere f.eks. administrative eller rettslige endringer og vedtak i straffesaker, NS-administrerte Norge 1940-1945, vil det som oftest være fornuftig å starte med en gjennomgang av straffesakene mot de aktuelle embets- og stemenn. Dette er en passende anledning til igjen å understreke at brukeren må være villig til å undersøke personer det er tale om, før han eller hun går ut på å søke opp dokumenter. Det settes med andre ord at forskeren har en viss grad av innsikt i sitt tema før han eller hun henvender seg til arkivet.

Landssvikarkivet er en hovedkilde til studiet av NS-staten, blir det også en viktig kilde til studiet av motstanden mot NS. Det lå i motstandsbevegelsens natur å produsere og samle opp skriftlige kilder. Etterrettsdokumenter fra det tyske og det norske nazistiske politiet (Gestapo og Stovil) vil ofte være å finne i straffesakene mot tyskere og nordmenn som etter okkupasjonen ble stilt for retten for å ha del i aksjoner mot motstandsfolk. Sammenheng med de politiavhør som fant sted i forbindelse med selve rettssakene mot stapo- og gestapofolk, vil dette være blant de viktigste kilder til motstandsbevegelsens historie. Dette er, som en vil ha registrert, mange kilder som trykkes og øser av og som skal dokumenteres hvorvidt personer er berettiget til krigspensjon.

ARKIVET KOMPLETT?

Sier seg nesten selv at en ikke alltid får den saken eller det dokumentet man er ute etter i dette store og mangfoldige materialet. I mer enn 25 år, fra 1945 til nå, er det mange dokumenter og saksmapper på vei inn i rettssystemet til og fra Riks-

advokaten og Erstatningsdirektoratet, domsmyndigheter, statsadvokater, forsvarsadvokater og politikamre. Enkelte saker var også innom Justisdepartementet og Stortinget. Saksmapper og enkelt dokumenter kunne bli feilarkivert eller forlagt. Vi har skriftlig belegg for at en landssviksak forsvant i Stortingets justiskomite i 1950. Den har siden ikke dukket opp. ED-registeret er antakelig heller ikke fullstendig. Blant de 93 000 kortene finnes en rekke henvisningskort, slik at antallet personer registrert i kartoteket er noe lavere enn antallet etterforskede personer. Det finnes på den annen side personer i ED-registeret som det ikke finnes saksmapper på, samtidig som det finnes saksmapper på personer som ikke finnes i ED-registeret. Dette er virkeligheten, og det må en bare godta, selv om arbeidet med å gjøre arkivet mer fullstendig stadig pågår.

BEGRENSNINGER I ADGANGEN TIL ARKIVET

Materialet i landssvikarkivet er, som annet yngre arkivmateriale med personsensitive opplysninger, underlagt visse adgangsbegrensninger. Det må søkes skriftlig om adgang. Søknaden må inneholde en spesifisering av hvilket materiale en ønsker innsyn i, en beskrivelse av formålet eller formålet med søknaden og en redegjørelse for hvordan en eventuelt har tenkt å bruke/publisere den informasjonen en henter ut av materialet. Finner Riksarkivaren at søknaden er vel fundert, vil søkeren få adgang til å bruke materialet på Riksarkivets lesehale etter å ha avgitt en skriftlig taushetserklæring. Problematikken rett til informasjon kontra rett til personvern er her lett synlig. Dette er et vanskelig tema, som ikke skal berøres nærmere her. I all korthet kan det imidlertid sies at betydningen av forskning i emner tilknyttet norsk okkupasjonshistorie blir vurdert som så viktig at Arkivverket forsøker å føre en relativt liberal adgangspraksis innenfor de grenser som norsk lov setter.

RIKSARKIVET OG «KRIGSBARNESAKENE»

Kåre Olsen

Under og like etter okkupasjonen 1940-45 ble det født anslagsvis 8-10000 barn med norsk mor og tysk far. Foreldrene til en del av disse barna giftet seg med hverandre eller holdt kontakten slik at barna hele tiden har hatt god kjennskap til sin far og øvrige familie i Tyskland. I mange andre tilfeller har imidlertid barna vokst opp uten å vite noe særlig om sin far. Det er heller ikke uvanlig at barna først i god voksen alder har fått vite at deres far var en tysk soldat.

I løpet av de senere år har Riksarkivet mottatt forespørsler fra mange hundre «krigsbarn» som ønsker opplysninger om sine fedre. Årlig behandler Riksarkivet godt over 100 saker (64 forespørsler i første halvår 1989). Riksarkivet kan være til hjelp i mange slike oppsporingssaker, og vi vil her orientere om sakstypen og om Riksarkivets behandling av slike saker.

TYSKERNES BEHANDLING AV KRIGSBARNESAKENE - ABTEILUNG LEBENSBORN

Tyske myndigheter i Norge hadde under krigen et eget kontor med ansvar for saker der tyske soldater eller andre tyske statsborgere i Norge fikk barn med norske kvinner. Dette kontoret - Abteilung Lebensborn - sorterte under Reichskommissariat og fungerte nærmest som et sosialkontor for velferd og omsorg for mødre og barn.

Enhver sak der en gravid norsk kvinne oppga at barnefaren var tysk skulle rapporteres til Abteilung Lebensborn. Kvinnen måtte gi opplysninger om den aktuelle tyske barnefaren og om seg selv. Saken ble gitt eget saksnummer, den ble registrert i ulike kartotek og protokoller og det ble opprettet en egen mappe for dokumenter i hver sak.

Om Abteilung Lebensborn anså det som rimelig at en tysk person var barnefar, tyske myndigheter ansvaret for mor og barn med bl.a. økonomisk støtte. En imidlertid interessert i å få fastslått farskapet rettslig slik at barnets far kunne bli lagt bl.a. økonomisk bidragsansvar på han dimmiterte fra det militære. Abteilung Lebensborn søkte derfor å kontakte og oppgitte barnefar og forelegge ham påstanden om farskap. Om den oppgitte barnefaren ble oppsporet og vedkjente seg farskapet ble denne erkjennelsen gjort rettsgyldig i tilfeller der han ikke uten videre vedkjente seg farskapet, ville Abteilung Lebensborn fortsette arbeidet for å få fastslått farskapet rettslig. Arbeidet med å oppspore barnefar og forberede farskapsak tok gjerne flere år. I mange tilfeller rakk ikke tyske myndigheter å få avsluttet farskapsak før krigens slutt.

Abteilung Lebensborn drev flere såkalt mødre hjem i Norge. Dette var hjem der mødrene kunne komme før fødselen og til en stund etter at barnet var født og kunne reise hjem. De største av disse hjemmene var Hurdal Verk i Akershus og Klekken ved Hønefoss og Stalheim i Voss. På disse og andre mindre hjem ble mange hundre av barna født.

Moren tok ansvaret for barna i de fleste tilfeller, men mange ble adoptert bort. av disse ble noen hundre adoptert bort til Tyskland. I noen tilfeller flyttet mor og barn til barnefarens familie i Tyskland.

BEHANDLINGEN AV KRIGSBARNESAKENE ETTER KRIGEN

Ved krigens slutt var det ca. 350.000 tyske soldater i Norge. Disse ble internert i leirer over store deler av landet. De fleste ble hjemsendt utover høsten 1945, men